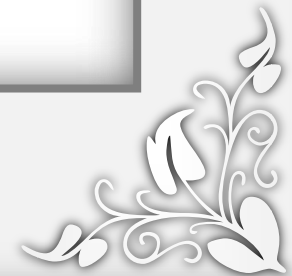

קונטרס בענין
לימוד קריאה לתשב"ר
ע"פ מסורה

תוכן הענינים

3	הקדמה
3	הקדמת הצל"ח
3	מעשה איש
3	מכתב מאליהו
4	שו"ת חבצלת השרון
5	ייטב לב
6	משכיל אל דל
7	ספר גאולת ישראל
7	דרכי הישר והטוב
7	חוקת ישראל
7	ענינים שונים

קונטרס בענין לימוד קריאה לתשב"ר ע"פ מסורה

הקדמה

הלימוד ע"פ מסורה כולל: א. לימוד אותיות הא"ב כסדרן, ב. לימוד הנקודות כסדרן, ג. לימוד האותיות על סדר הא"ב עם הנקודות, ושהתלמידים יבטאו בשפתיים, קמץ אלף אָ, קמץ בית בִּ וכו', ד. האותיות כתובות שחור על גבי לכן דוקא (ולא בצבעים אחרים). חשיבות הענין של מסורת אבותינו אינו צריך שום ראייה וחיזוק כלל, כי היא נשמת עם ישראל. לדוגמא, מובא בספרים הקדושים שסדר הנקודות מִסְד ע"פ סדר עשר הספירות, ואף שאין לנו שום עסק בנסתרות, מכל מקום מזה שמעינן שלא נאמרה הסדר הזה במקרה ח"ו אלא הענין נוקב ויורד עד התהום ובדבר זה תלויים שמים ושמי השמים.

הסדר של מראה מקומות אלו הוא כדלהלן: א. קטעים קצרים בענין המסורה מספרים ידועים. ב. קטעים ארוכים. ג. עוד מראה מקומות מספרים שאינם כ"כ ידועים.

כל המראה מקומות הם בלשונם של הספרים ממש.

הקדמת הצ"ח²

התינוק בהתחלתו ללכת לבית הספר המלמד טרם כל ילמוד עמו ויודיעו תמונת האותיות ויאמר לו דע כי זה שצורתו כך א הוא אל"ף, וזה שצורתו כך ב הוא בית, וכן כל יתר האותיות, וכאשר ישלים ללמדו כל תמונת האותיות יתחיל ללמדו הנקודות ויאמר לו זהו קמץ וזהו פתח וזהו סגול, וכן כל יתר הנקודות, וכאשר כבר ידע הנער כל תמונת האותיות והנקודות יתחיל ללמדו שימוש הנקודות ויאמר אם קמץ הוא תחת אל"ף קורין אָ ותחת הבית בִּ וכן על דרך זה שאר האותיות והנקודות.

מעשה איש³

העיד הגר"ש שבדרון זצ"ל: סיפר לי הרב שמחה ליברמן ששאל את החזו"א איך צריכים ללמד (עם הילדים) קמץ אלף אָ וכו', או תיכף אָ בִּ וכו'? ואמר לו: קמץ אלף אָ. ושאל אותו עוד ואיך צריך ללמד כשאומר שע"י אָ בִּ לומד התינוק יותר מהר? והשיב לו בזה הלשון: דער וואס זאגט אזוי איז אאויפגינקלערטר [פי' מתחכם], און אאויפגינקלערטר וויל איך נישט ענטפערין! (מתוך ספר קול חוצב)

מכתב מאליהו⁴

הנה בוודאי יש ענין של קדושה בלימוד האותיות והנקודות, וענין של פירצה בכל התחדשות, אילו היו צריכים ללמד רק את הידיעות, בוודאי היה צורך לחפש אחר הדרך הקצרה, אבל המלמד צריך למסור את הקדושה ואת חביבות, שהם עושים את היראת שמים ואת האהבה, וזה עיקר הלימוד שאין כמוהו בכל הלימודים האחרים שבעולם, יש סגולה מיוחדת לאהבה הסתכלות באותיות ונקודות וידיעתן. זהו טעמן של אלה שדבוקין בלימוד קמץ אלף אָ, ובוודאי גם דעת הגאון החסיד איש האמת החזון איש זצ"ל היתה כך, ושמעתי גם אני ממנו

¹ עי' בספר תבואות שור (הובא בתוך דברי שו"ת חבצלת השרון לקמן) שכתב שיש כמה דינים ומנהגים דלא הזכירו בש"ס... ואם יש משהו מקובל אצל גדולי ישראל אעפ"י שלא נתבאר מקורו בש"ס, תורה היא ונקבל וכו' וכבר העיד הרא"ש וכו' וז"ל כי אני מחזיק המסורת שלנו וקבלת אבותינו חכמי אשכנז שהתורה ירושה להם מאבותיהם וכן קבלת אבותינו, רבותינו שבצרפת וכו' עכת"ד.

² בהקדמתו ד"ה ואשא משלי ואומר, הביא דרך אגב כדבר פשוט הסדר הזה של לימוד קריאה כהמסורה.

³ חלק א עמ' סד.

⁴ כרך ג' ח"ג מכתבים עמוד שס"ב

פעמים הרבה בדברים הדומים לזה, ויש בראשונים הרבה (באורחות חיים להר"א מלוניל, בשבולי הלקט, ועוד ראשונים) איך לחבב על התינוק את האותיות הקדושים.

...תובת המלמד ללמד לילד את חביבות אותיות הקודש אשר בם נכתבה תורתנו הקדושה וחביבות לשון הקודש משום קדושתה שנתקדשה על ידי הבורא ב"ה בתורתו, ולרחק ממנו את כל אופני החילוניות בנוגע לאותיות ונקודות ולשון הקודש. ובזה בוודאי יצליחו יותר אם ילמדו אותם קמץ אלף אָ, ותוקבע בבנים יראת שמים טהורה.

...כי עיקר הלמוד בלמודי קודש איננו למוד הידיעות, אלא למוד ההשקפה, למוד יר"ש ועבודת ה'. ולזה יש מתודיקה אחרת לגמרי.

שו"ת הבצלת השרוך⁵

ואנא זעירא דמן חבריא, מוכרח אנכי לאמר שלענ"ד וקט שכלי, הדין עם הראשונים דהנה נלע"ד דסדר לימודינו עם התינוקות הוא נהוג עוד מימי הש"ס. וילמוד סתום מן המפורש. דמנהגינו עד עתה להתחיל ללמוד חומש עם תינוק בפ' ויקרא. ובמדרש פ' צו, אמר ר' אסי מפני מה מתחילין עם תינוקות מתורת כהנים ואין מתחילין בבראשית אלא שהתינוקות טהורין וכו', משמע שהי' אז דבר קבוע בישראל לעשות כן וראינו שדבר זה נהוג ע"ע בכל תפוצות ישראל, א"כ מסתמא גם שאר מנהגינו בסדר הלימוד עמהם כמו לפרוט את האותיות במילואם אלף בית עם שמות הנקודות קמץ אלף וכו' ולא אָ בַּ הוא עוד מימים קדמונים מימי הש"ס או עוד מקודם. ומדקאמר ר"א מפני מה מתחילין ולא קאמר מפני מה נהגו להתחיל. מוכח מזה כדעת זקני הגאון בתבואות שור סי' ל"ה שכתב וז"ל ואי משום שהדינים אלו לא נזכרו בתלמוד אפילו ברמז. תמהני אטו מי קאמר רב אשי דתני ולא שייר מיד. הרי יש כמה דינים ומנהגים דלא הוזכרו בש"ס. ואזכיר מהם הא דקיי"ל וכו' וכהנה רבות נהגו בדיני תפילין עפ"י שימושא רבא ולא נזכר כלל בש"ס וכו'. אלמא דר"א לא יסד בגמ' כ"א מה דאצטריך ל' ואם יש שום דבר מקובל אצל גדולי ישראל אעפ"י שלא נתבאר בש"ס תורה היא ונקבל וכו' וכבר העיד הרא"ש וכו' וז"ל כי אני מחזיק המסורת שלנו וקבלת אבותינו חכמי אשכנז שהתורה ירושה להם מאבותיהם וכן קבלת אבותינו, רבותינו שבצרפת וכו' עכת"ד זקני הגאון בתב"ש ז"ל שהעיד עליו הגאון בנוב"י

בתשו' מהדו"ת חיו"ד שהוא ממש יחיד בדורו. וא"כ ה"נ בנ"ד כיון דנאה דהי' נהוג כן עוד מימים קדמונים. י"ל דדינא הוא ולא מנהגא בעלמא, ומסתמא תקנה קבועה היתה מאיזו טעם שהי' להם, ואף אם הי' רק מנהג, מ"מ ידוע מדברי הרשב"א בתשו' הובא בתשו' ארי' דבי עילאי שמנהגי ישראל אף מנהג נשים זקנות אין כח בס"ר אותיות לדחותם, כי מנהגי ישראל הם למעלה מהשכל עיי"ש.

...ואחר חתימת הש"ס אין בידינו כח לחדש שום דבר לעקור ד"ת. ובוודאי אם יעמוד מי מחכמי תורה, וירצה לעשות תקנה בזה"ל לעקור ד"ת אף בשוא"ת היינו משמתין אותו באלפי שיפורי. ועוד דכאן הוי בקו"ע שילמדו כדרכי הגוים שלא כמנהג ישראל מאז ומקדם. וברמב"ם הנ"ל בהלכה ד' מבואר דגם אם יאמר נביא לעקור מה שלמדנו מפי השמועה אין שומעין, וכאן במנהג קדום כהאי כדברים שלמדנו מפי השמועה דמי כמש"ל.

⁵ מאת הה"ג ר' דוד מנחם מאניש באב"ד צוק"ל אבד"ק טארנאפאל, תנינא בסוף סימן י"ב. והובא ג"כ בספר פניני רבנו האבי עזרי מאמרים עמ' רפה, וז"ל שם ומן הראוי להתחמם ולהתחזק בדברים הקדושים דלהלן שכתב בכ"ה שבת תרצ"ג כבוד הגאב"ד דטרנופול צוק"ל מגדולי הדור ההוא שהי' מראשי המדברים ביהדות החרדית דאז איש אימונו ונציגו של האדמו"ר הקדוש מהר"א צוק"ל זיע"א מבעלזא מראשי הדוברים באסיפה הקדושה שכינס החפץ חיים זיע"א בוורשא בשנת תר"צ לעמוד על משמרת החינוך הטהור.

יש תילי תילי של הלכות ובהם נבראו שמים וארץ ונארגה בהם תורתנו הקדושה, והאותיות הם שמותיו של הקב"ה כמבואר במהרש"א בח"א שבח ק"ד ע"א ד"ה אתו דרדקי ועיי"ש שכתב ונ"ל כי אותיות התורה הן הן שמותיו של הקב"ה וכו' ויש בהם סודות בצורת הכתיבה ובהקריאה עכ"ל. הרי דגם בקריאתם יש סודות, ואיך ייד איש לשנות בקריאתם והעושים כן לדמות לכל הגוים מחללים את הקודש ועושים מקודש חול ואומרים ככל הגוים בית ישראל ח"ו אוי להם ולנפשותם ולולי דממתפינא הייתי אומר שהן אפיקורסים וכופרים גמורים ואין להם חלק בה' ובתורתו, אם לא נלמר עליהם זכות שאין בהם דעת ותבונה, וכסיל לא יבין זאת שיש בתוה"ק נגלה ונסתר, חיצוניות ופנימיות, כידוע מס' הזהר שמקלל מי שאומר שאין בתוה"ק רק פשטיות ח"ו. ואם בעינינו גשמיים אנו רואין שמתגלה בכל עת חכמות ופליאות יוצר בראשית, עאכו"כ ברוחניות ובתוה"ק שהיא נובלת חכמה העליונה שבוודאי יש בהם חכמות עמוקות ונפלאות, ואנו מתפללים עי"ז שיתקיים במהרה ומלאה הארץ דעה. והנה אנו רגילים לומר ביהי רצון שלאחר אמירת תהלים בזכות אותיותיהם ונקודותיהם וכו' יתכפר לנו עוונותינו ופשעינו, ואיך לא נבוש להקל בקדושתם ולנהוג בהם מנהג הגוים ויהי סניגור נעשה קטיגור ח"ו. וגם מבואר בש"ס דאף לימוד תוה"ק שלא לשמה מאור שבה מחזירו למוטב הרי שיש אור מגוליי בתורה שמסוגל לתקן ולזכך את נפשותינו וכל דבר שהוא בסגולה מי יודע באיזו אופן היא הסגולה יותר מאבותינו הקדושים שמקובלים מאבותיהם ואבות אבותיהם עד הנביאים וער מרע"ה שקיבל תורה מסיני ואזי יהין אדם דל השכל ונבזה כמוני לשנות דבר מסדר שסידרו לנו בדרכי לימוד תוה"ק.

כ"ה שבט תרצ"ג

דוד מנחם מאניש באב"ד

אבד"ק טארנאפאל

ייטב לב⁶

ובזה נבין ונשכיל שצריך המלמד תינוקת של בית רבן ללמוד עמהן בראשית למודי אותיות אל"ף ב"ת גי"מל ד"ל בת במילואם כדי שנמסר בקבלה מאבותינו ואבות אבותינו והן רבים עתה עמי הארץ הסוררים המורים הנקראים לעהרעס הפוצים גדרי עולם ללמד לנערי ב"י אותיות שלנו כמו אותיות של או"ה היינן א' ב' ג' ד' כו' בלא המילוי, אבל האיש הירא את דבר ה' ימנע רגל הילדים מהן כיוצא בהן כי הן המה מארבעה אבות נזיקין ותולדותיהן כיוצא בהן והנה ארסם ארס ברזל שזה משורש פורה ראש ולענה המוליד מינות ואפיקורסית בלב הילד ועין הרואה תעיד עי"ז בזמנינו אשרי השומע ויחדל, וכי תאמר מה בצע אם לומד אות ומלואו או כמו שנכתב לבד, אען ואומר להודיעך קושט אמרי אמת הלא ידעת כי עיקר יסוד דעת הישראלי להאמין בתורה שבכתב ובפירושה הנמסר לנו בע"פ כדכתי' ואתנה לך וגו' התורה זו שבכתב והמצוה זה פירושה שבע"פ ומהן שאין מפרוש בכתב כ"א נלמד מ"ג מדות שהתורה נדרשת בהן ומהן מה שהוסיפו חז"ל ועשו משמרת וסייג לתורה ומצו' שהן מד"ס שנצטוינו לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך, והנה גוף האות הנכתב הוא למראה עיני הילד והמילוי אינו רואה וכשאומר לו שזה אל"ף הרי ל"ף נמסר לו בע"פ והוא מאמין לו שכן הוא הרי מחנכן ומרגילן להאמין בב' התורות יחד שבכתב ושבע"פ עוד יש כוונה שבזה מיחד הדודים תורה שבכתב ושבע"פ בכל אות ואות, ועוד זאת כי יסוד דת הישראלי להאמין בלבבו הנאמר בקבלה מאבותינו ואבות אבותינו יותר ממה שעניניו רואות בחוש יותר ממה שמשיג בעין השכל כ"א מכח אמונה וכשמחנך התינוק ללמדו גוף האות הנראה לעיניו עם המילוי שאין רואה ומרגילו להאמין שכך הוא נמסר לנו מאבותינו הרי מרגילו ביסוד האמונה להאמין בה' ובמשה עבדו ובדברי הנביאים והחכמים אם כ' אותיותנו לא ראינו אין נביא אתנו כ"א אבותינו ספרו לנו מימי קדם וחונך לנער וגו' גם כי יזקין לא יסור ממנו כי גירסא דיקותא עדיף ונחקק על לוח לבו של הילד כמו על הספר וכמו שאמרו חכמים הלומד ילד למה הוא דומה לכותב על נייר חדש וכו' משא"כ אותן המורים החדשים

⁶ פ' בא. הייטב לב מרחיב כאן בענין סוד מילוי האותיות וממשיך בזה, ועי' בני יששכר מאמרי חודש כסלו טבת מאמר ג' נר מצוה אות יט.

שמלמדין רק האותיות כמו שנכתבין א' ב' ואינו משמיע לאזניו מילואו האותיות מרגילו להאמין רק במה שענינו רואות ולא מה שאזנינו שמעו מאביתינו וזה שורש המינות ואפיקורסות וזה ברור ואמת לכל מבין ומאזין ומקשיב, ובזה נ"ל לפרש מאמר חז"ל דע מה למעלה ממך כלומר דע מה שהיה למעלה בדורות הקודמים ממך שאז היה עין רואה האות הנכתב ואזן שומעת המילוי וטעם לזה כי כל מעשיך בספר נכתבים ר"ל לימודך עם הילד נכתבין בלבו כמו הכותב בספר על נייר חדש ע"כ תראה ללכת בעקבי אבותיך דורות הקודמין ללמד לילדי בני ישראל האותיות במלואן שעם המילוי נקרא כל אות ואות בית וגם ע"י המילוי ומילוי דמילוי עולה עד אין מספר והרי הם בלי מדה ומשקל משא"כ כשלומד א' ב' ג' בלא מילואן הרי הם נקראים רק אבן וגם אינו אלא כמו משקל ואיפה שאין עולה מספר כ"א כמו שנכתב וכמש"ל...

ובזה נ"ל לפרש הא דכתיב ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את ב"י שימה בפיהם כלומר גם המילוי שלא נכתב (וכ"כ פירושי תורה שבכתב שלא נכתב) תשים שימה בפיהם וז"ש נאוו לחייך בתורים בשתי תורות שבכתב ושבע"פ צוארך בחרוזים היינו במלאי האותיות הנקשרים לאותיות הנכתבים כמו חרוזים וכ"כ צריך ללמדן במילואין לתינוקות של בית רבן למען יאמינו בתורה שבכתב ושבע"פ, וזש"ה הנסותרות לה' אלוקינו הן הנעלמות של האותיות והנגלות לנו ולבנינו הן גוף האותיות עד עולם (לא כמו שנוהגין סוררים ומורים בזמנינו) והטעם לזה אמר לעשות את כל דברי התורה הזאת דברי דייקא תורה שבע"פ.

משכיל אל דל⁷

[ואל תתמה איך יסובב] כי מי שהיו אבותיו מאנשים כשרים והיראים איך יסובב ויגולגל הדבר שיבא לידי כך שבניו או בנותיו יהיו כופרים בד' ובתורתו, ויצאו מדת ישראל כוף אזנך ושמע, מתחילה בימי קטנותם ונערוותם תחת שהיה להם ללמוד אצל מלמד שהוא ירא ד' ולומד תורה הכל על קבלות אבותינו דהיינו שלומד עם התינוק קמץ אלף נקרא אָ פתח אלף נקרא אַ סגול אלף אָ הגם שמלאכה זו כבידה היא, עם כל זה לא נטה מקבלות אבותיכם, ויש מהמורים הקלי הדעת שדומה בעיניהם שהמה כבני אדם ואבותינו הראשונים היו חמורים אומרים מה לי להטריח את התינוק, אלא אלמדהו בקלות אלף אָאָ אלף אָאָ ואצל ההמון שאינם מבינים ענין זה דומה להם שהדין עם השני, אבל מי שיודע אמיתתן ושורשן של דברים מבין ויודע שדבר זה נוגע לאפיקורסות ולהשפיל התורה שהרי לא לחנם אמרו חכמז"ל קיום העולם הוא על הבל תינוקות של בית רבן שאין בהם חטא, והרשע הכופר הזה מהמתחדשים אשר דומה בעיניו הטמאים שתורה הקדושה שלנו הכתובה אש שחורה על גבי אש לבנה מימין ה', היא כשיחה בטילה שלהם, מעתה מה לי בין פתח אלף שהברתו היא של אות אָ בלשון (דייטש). אבל ישחקו עצמותיו ותיפח רוחו, אלא הוא צריך לידע שכל שאר שבעים לשונות והכתב והמכתב שלהם הוא רק על דרך הסכמה שהראשונים ראו שכדי שתתישב העולם מן הצריכות היא שיהיה לכל עם ועם כתב ולשון הסכימו שצורה כזאת יהיה נקרא אָ וצורה כזאת בְּ והברתו ותנועתו וצירופי התיבות יהיה הכל על דרך שהסכימו כדי שמתוכו יתקיים העולם בכל הנהגותיו, אבל תורתנו הקדושה שלנו פרשיותיה ופסוקיה ותיבותיה, וצורות האותיות והנקודות והנגינות הכל נתנו מסיני. ובהם סודות עמוקות ורזי עליונים וממנם ידע שלמה וחזקיה מה שידעו עיין (רמב"ן בהקדמתו על התורה) מעתה מה חיוב הוא שיאמר התינוק בהבל פיו שלא נטמא עדיין דברים כהויתן כמו שנתנו מסיני קמץ אלף אָ ואז משום שהאותיות ונקודות חיות הנה קול ודבור שלו עושה רושמים גדולים.

⁷ מאת הרב הילל ליכטנשטיין אב"ד דק"ק קאלאמע, עמ' צא. [משער הספר - אשר מורו רשבה"ג רבינו משה סופר זצ"ל, כאשר נשאל עליו ועל דבריו, אמר עליהם קודש הילולים לה'. ואשר העיד עליו הגאון הקדוש ר' חיים מצאנז זצ"ל בהסכמתו על ספרו מא"ד, שכל כוונתו היה לשי"ש].

ספר גאולת ישראל⁸

מגונים הם אותם המלמדים שלא לומדים אל"ף ב"ת עם התינוק כסדר האל"ף ב"ת שתועלת גדול מועיל לתינוק כשלומד הא"ב כסדר שא' היא אחת וב' היא שנים ובכל פעם אותיות יתירים מהקודמים וזהו מתתא לעילא והנקודות הם בהיפוך שמתחלת מקמ"ץ והוא נקודת כתר והולך עד מלכות שהיא בלא נקודה וכו' אזי על ידי הלימוד כזה עושה דעת לתינוק.

דרכי הישר והטוב⁹

בדרשת ר"ה האחרונה לימי חייו הרבה לבקש לבל יתנו בניהם ללמוד אצל מלמדים כאלו שאינם מלמדים האותיות עם הנקודות דהנה התורה הקדושה היא בלי נקודות ובזמן שתינוקות של בית רבן לומדים התורה הקדושה עם הנקודות נותנים על ידי הנקודות חיות באותיות התורה הקדושה ואלו שלומדים עם התלמידים בלי הנקודות בלי קמץ ופתח מסלקים החיות ח"ו מהאותיות הקודש ואירע בשנה ההיא שנת תרל"ג המגפה רח"ל ואמר שדבר ברור אצלו שהמגפה היא בשביל הטא הזה שנתחדש אז, שהשי"ת מעניש מדה כנגד מדה, הם מסלקים החיות מאותיות הקדושות, לכן לוקח ה' מהם החיות רח"ל.

חוקת ישראל¹⁰

שמעתי מאחי ר' זלמן הי"ו ששמע מפי רבנו אברהם אלימלך הקדוש אדמו"ר מקארלין שאמר בזמן שאיש ישראל זוכה שבנו מתחיל ללמוד האותיות עם הנקודות במלואן ומוציא הילד מפיו "קמץ אלף אָ" צריך האב לשמוח מאוד בזה, וכדאי לעשות ביום ההוא סעודת מצוה כמו שנוהגים לעשות סעודה ולשמוח ביום שבנו מתחיל חומש.

ענינים שונים

בענין קדושת קמץ אלף: מובא בהרבה ספרים המאמר שאמר כ"ק אדמו"ר ר' מנחם מענדיל מרימינוב ז"ע שבמעמד הר סיני לא שמעו ישראל רק קמץ אלף. ואף שדבריו סתומים וחתומים מ"מ לומדים מזה כמה גדול קדושת הלימוד באופן הזה של קמץ אלף. אמר הבעש"ט הק' ז"ע הימים היפים ביותר בחיי היו אותם ימים שבהם שימשת ריש דוכנא ולימדתי ילדים "קמץ אלף אָ, קמץ בית בָ". בענין כתיבת האותיות שחור ע"ג לבן: האדמו"ר מסקווירא צוק"ל נתן טעם לשבח לזה שהוא ע"פ מה שאמרו חז"ל שניתנה התורה באש שחורה על גבי אש לבנה.

⁸ מאת הרב יהושע אברהם בן ישראל, יצא לאור ע"י הרב יצחק מאיר ראפעלד, ווארשא תרס"ח. עמוד י"ח אות צ"ז, בשם הר"פ מקאריץ ז"ע ואמרי פנחס אות תשע"ו.

⁹ דף כד מתורגם מאידיש, נדפס במונקץ תר"ע, והוא תולדות חיי קקש"ת מרן צבי הירש במו"ה אהרן זצלה"ה אבדק"ד ליסקא, בעהמ"ח ספר אך פרי תבואה עה"ת, וספר הישר והטוב על המועדים.

¹⁰ מאת הרב אלעזר בריזל זצ"ל עמוד קבב, נדפס בעיה"ק ירושלים תובכ"א תשי"ג, יצא לאור עם הסכמת ראב"ד של ירושלים הרב זעליג ראובן בענגיס ועוד הסכמות של גדולי זמנו.